

**“Алтан бөлзөг зүүсэн
Арван мойног хуруу”-ны паян
/Ц.Дамдинсүрэнгийн шүлэг орчуулах эрдэм/**

Хатагин Г.Аким¹⁶⁷

Алтан бөлзөг зүүсэн
Арван мойног хуруугаар
Аягач хүүхний үсийг

Атгаж аваад зодож байна... гэж Пушкиний “Алтан загасны үлгэр”-т нэг уран бадаг буй. Гэвч үүнийг түр үл өгүүлэн өгүүлэхэд “Ямарваа шүлэгт, ямарваа уран зохиолд хүний сэтгэлийг хөдөлгөх чадал бий. Энэ нь уран зохиолын гол сүнс болно...Энэ сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг эрхбиш орчуулах хэрэгтэй...энэ сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг орчуулж эс чадвал амьд морийг үхсэн мориор арилжсантай адил” гэж Ц.Дамдинсүрэн гүүш айлджээ. Европ зүгийн хэлнээс шүлэг орчуулах онолын үндсийг тавигчдын нэгийхээ хувиар тэрвээр шүлэг орчуулах талаар нэлээд зүйлийг хэлж байсан байдаг боловч түүний онолын амин сүнс нь чухам энэ гэж би боддог. Дуун хөрвүүлсэн шүлэг найргийг нь үзэж байхад энэ л зарчмаа баримталсан нь харагддаг. Сэтгэлийг хөдөлгөх чадал гэж юу юм бэ? Үүнийг би тайлбарлах гэж цэцэрхэх бус, 1740-өөд оны эхээр “мэргэд гарахын орон нэрт тогтоосон дагиг оршвой”-г зохиосон монгол гүүш нарын амаар хэлүүлсү. Тэдний өгүүлсэн нь: “Бас бус үг хийгээд муутгахын үг ба гайхахын үг хийгээд уйтгарлахын үг ба аюухын үг мэтэс дүр нь монголын хэлэн дүр хотолд алдаршсан бөгөөд их чадалт сэтгэлийг хөдөлгөн чадахуйг учир дур хүрсэн үгээр орчуулагдахуй” гэжээ. Энэ л үүднээс молхи би Дамдинсүрэн аругайн уран орчуулгын туршлагыг задлах гэж оролдсү.

Намайг задлах гэж оролдохоос аль өмнө Дамдинсүрэн өөрийгөө задалжээ. Өгүүлсү. Бидний үеийнхний цээжилсэн нэг үлгэр бий. Монгол үлгэр шиг. Тэр юун буй. Оросоор бол “Сказка о рыбаке и рыбке” буюу үгчилбэл “Загасчин ба загасны тухай үлгэр”. Дамдинсүрэн гуайн орчуулгаар бол “Алтан загасны үлгэр”. Энэ тухай Дамдинсүрэн ву хэлж вэ. нээрээ, Да багштнаас давж гарч хэлнэ гэж хаашаа харсан юм байх вэ.

“Би юу ч нэмэж хасалгүй, яг үгчлэн орчуулах гэж оролдов. Тэгээд энэ орчуулгаа монгол хүнд уншиж өгөхөд миний орчуулга тэдэнд сонин биш байв” гэж Дамдинсүрэн өгүүлжээ. Тэгээд орчуулгаа яаж “сонин” болгов оо? “Би ч энэ үлгэрийг монгол хүн монгол үлгэр шигээ хүлээж авахуйцаар орчуулахыг зорьсон билээ” гэж уг асуултад өөрөө хариулжээ.

“Сказка о рыбаке и рыбке” үлгэрийн

¹⁶⁷ Нэрт дуун хөрвүүлэгч, доктор, профессор

У самого синего моря... гэсэн ганц өгүүлбэрийг

Хөрст алтан дэлхийн

Хөвөө хязгаар нутагт

Хөх цэнхэр далайн

Эрэг ирмэг газарт гэсэн дөрвөн мөр болгосон байна. “У самого синего моря” гэдэг нь маш хол гэсэн санаа юм. Ухаа нь, манайхан үлгэртээ маш эрт гэдгийг

Сүн далай шалбааг байхад

Сүмбэр уулыг дов байхад гэж шүлэглэн илэрхийлдэг. Энэ л аргыг баримтлан Дамдинсүрэн маш хол, газрын мухарт гэсэн санааг нь гаргасан байна.

Ер, уг үлгэр бол Дани үлгэр юм. Гримм ах дүү хоёр үүнийг боловсруулан өөрсдийн зохиосон үлгэр шиг болгосон бол Пушкин үүнийг орос хэлээр шүлэглэн орос үлгэр болгосон юм. Тэгвэл Дамдинсүрэн түүнийг монголоороо гайхалтай шүлэглэн, монгол хөрсөнд идээшүүлж, “монгол хүн монгол үлгэр шигээ хүлээж авахуйцаар орчуулах” гэсэн зорилгодоо бардаагаар хүрсэн юм. “Хэдийгээр би Пушкиний “Алтан загасны үлгэр”-ийн яг үгчилсэн орчуулга хийгээгүй боловч уран сайхны хэлний дүрслэгдэхүүний нь хувьд түүнийг огтхон ч бууруулаагүй гэж боддог... Ингэхлээр түүнийг үгчилсэн орчуулга биш, “монголчилсон”, зохиомжилсон орчуулга гэх нь зохимжтой биз. Ингэх нь сайн уу муу юу гэж асууваас би сайн муу гэж эрс тууштай хариулж чадахгүй” гэж даруухан өгүүлжээ. Тэгвэл уншигч би сайн гэж дүгнэнэ. Яагаад гэвэл орчуулгын онолд уншигчаа бодох гэсэн нэгэн зарчим буй. Тэгвэл Дамдинсүрэн монгол уншигчаа бодсон байна.

“Би Пушкиний 10 орчим шүлэг найраглалыг орчуулсан. Эд бүгдээрээ “Алтан загасны үлгэр” шиг чөлөөт орчуулга биш” гэж дараахан нь хэлжээ. Харин энд Памдинсүрэн гуайн хэлсэнтэй санал нийлэмгүй байна. Учир нь орчуулгын онолд “чөлөөт орчуулга” гэж гаднын ахуйг яг өөрийн болгохыг хэлдэг. Тухайлбал, далайг тал, загасчныг малчин болгох жишээтэй. Тэгвэл Дамдинсүрэн тэгсэнгүй, далай нь далай чигээрээ, загасчин нь загасчин хэвээрээ байна. Ингэхлээр энэ нь чөлөөт орчуулга биш, харин өөрийнх нь хэлснээр дуурайлган зохиомжилсон орчуулга байна.

“Олег цэцний дуулал” ч ийм орчуулга гэдгийг хэлэх хэрэгтэй.

Тэгвэл Лермонтовын “Далбаа” шүлгийн орчуулгыг авч үзье.

Белеет парус одинокий

В тумане море голубом!

Что ищет он в стране далёкой?

Что кинул он в краю родном?...

Хөх далайн цэнхэр мананд

Хөлгийн дарвуул ганцаар уайрч

Ахуй нутгаа юунд орхиж

Алс газар юуг эрэв

Энд “цэнхэр” гэдэг үг л нэмэгдэж оржээ. Бусад нь бол үг үгээрээ шахуу буусан байна. Чингэхдээ хамгийн гол нь энэ нь үг үгээр буусан мөртлөө шүлэг

болсон байна. Өөрөөр хэлбэл хэлбэр нь буусан атлаа шүлэг болсон байна. Тэр бүү хэл яруу асуулт (/юунд орхиж, юуг эрэв/) гэдэг өгүүлбэрзүйн уран маягийг ч гаргасан байна. Дамдинсүрэн өөртөө үг, утга, урлагийг буулгах гэсэн гурамсан шаардлага тавьдаг байсан тухайгаа өгүүлсэн нь бий. Тэгвэл энэ шүлэгт энэ гурав яахын аргагүй буусан байна гэж хэлж болно. Өөрөөр хэлбэл, хэлбэр, агуулга, ур чадал энэ гурав гурвуул буужээ. “Зарим тохиолдолд агуулга хэлбэр (утга, өвөрмөц найруулга)-ийн хооронд ноцтой зөрчил үүсдэг, иймд аль нэгийг нь огоорохоос өөр аргагүй болдог” гэж Ю.Найда Л.Танкокийг ишлэн бичсэн байна. Гэтэл энд Дамдинсүрэн аль алийг нь буулгаж чадсан байна. Энэ бүхнээс нэг юм анзаарагдаж байна. Дамдинсүрэн орчуулж байгаа зохиолчдынхоо өвөрмөц найруулгыг онцгой мэдэрдэг байжээ. Өөрөөр хэлбэл, орчуулгадаа туулийг (“Олег цэцний дуулал”) тууль, үлгэрийг (“Алтан загасны үлгэр”) үлгэр, шүлгийг (“Далбаа”) шүлэг болгож чаддаг байжээ. Дамдинсүрэн яруу найргийн зүйлийг орчуулахдаа хоёр арга хэрэглэж байсан байна. Нэгд, цаад шүлгийн утгыг аваад эхэд байхгүй үг нэмэх зэргээр өөрөө уран шүлэглэх, хоёрт, хэлбэрийг нь хадгалаад ур чадлыг нь гаргах ийм хоёр арга хараглож байжээ. Энд энэ хоёр аргыг бие даасан бүтээл дээр дагнаж хэрэглэсэн байх юм. Тэгвэл нэг хүний нэг зохиолд ч энэ хоёр арга давхар хэрэглэсэн нь тааралдаж байна.

Үүнд Түвдийн 6-р Далай лам Цанъянжамцын “Янагийн дуулал”-ын орчуулгаас гурван бадгийг жишээ болгож үзье. Би түвд хэл мэдэхгүй. Гэвч нэг англи орчуулга, Л.Савицкийн орчуулсан орос орчуулга над байна.

Англиар эхний бадгийг сийрүүлбэл:

From the mountain peaks in the east

The silvery moon has peeped out

And the face of that young maiden

Has gradually appeared in my mind

Орос орчуулгыг сийрүүлбэл:

Из-за восточных горных вершин

Белая ясная луна появляется

Юной девушки лицо

[Мне] чудится, чудится

Дамдинсүрэнгийн орчуулсан нь:

Зүйтэй сайхан цагаан саран

Зүүн уулын цаанаас ургана

Зүстэй сайхан охины царай

Зүрхний дунд үргэлж ургана

Энд англиар “silvery” буюу “мөнгөлөг” гэдгийг “зүйтэй сайхан”, “young maiden” буюу “залуу бүсгүй” гэснийг “зүстэй сайхан” гэснээс өөр юм нэмсэнгүй. Е нь бол үг үгээрээ л байна. Гэтэл оросоор бол “белая яснас луна” гэсэн нь Дамдинсүрэнгийнхтэй бүр дөхөж очиж байна. Оросоор ч “залуу бүсгүй” гэсэн байна. Дамдинсүрэн “зүстэй сайхан” гэдэг үгийг яагаад нэмэв ээ? Толгой холбохын тулд л аргагүйдэн энэ хоёр үгийг хэрэглэв үү? Ургуулан бодсу. “Maiden” гэдэг англи үг нь нөхөрт гараагүй хүнийг хэлдэг байна. Орос “девушка” нь бас л нөхөрт гараагүй хүнийг хэлнэ. Тэгвэл гоо сайхны онцгой мэдрэмж

бүхий яруу найрагчийн сэтгэл зүрхэнд байн байн ургаад байгаа залуу бүсгүй ямар зүс царайтай байх вэ? үзэсгэлэнтэй л байж таарна. Дамдинсүрэн энэ л утгыг тодруулах үүднээс “зүстэй сайхан” гэсэн үгсийг нэмжээ. Толгой холбох нь түүнд дайвар болж өгчээ. Иймээс энэ бадгийг үгэнд нь бариулсан боловч шүлэглэж чадсан байна. Тэгвэл огт өөрөөр орчуулсан нэг бадаг авсу.

Англиар бол:

When I live at Potala

I am rig-hdsin-m Tshan-dbyangs-rgya-mtsho

When I stay at Lhasa sity below

I am Dang-bzan-dbng-po the libertine

Оросоор бол:

В Потала жил [я в то] время

[Был я] Ригдзин Цанъянжамцо

В Нижней Лхасе бывал [я] когда

[Был я] прелюбодей Данзан Бангпо

Одоо түвдээс доктор Л.Хүрэлбаатарын хийсэн хадмал орчуулгыг сонирхуулъя.

Бодала дор оршихын цагт

Ригзин Цанъянжамц

Лхасын хороонд суухын цагт

Садар танхай нэгэн

Энэ гурван орчуулгыг зэрэгцүүлэн үзвэл англи, орос, монгол орчуулгын аль алинд нь бадгийн хоёрдох мөрийг түвдээр нь тавьжээ. Харин дөрөвдүгээр мөрөнд англи, орос нь Данзан Бангпо үгийн хажууд *libertine*, прелюбодей /”садар”/ гэсэн тодотголыг хийж өгсөн байна. Хүрэлбаатарын орчуулгад түвд үг нь байхгүй, харин садар танхай нэгэн гэсэн байна.

Тэгвэл Дамдинсүрэнгийн орчуулсан нь:

Тансаг Бодалын дотоод оронд

Тарнийг бясалгасан Цанъянжамц

Тагтат Лхасын гадаад байшинд

Тачаалыг бясалгасан танхай банди...

Түвд судлаач доктор Л.Хүрэлбаатар тайлбарлахдаа: “Төвд эхэд “дотоод орон” “гадаад байшин”, “тарнийг бясалгасан”, “тачаалыг бясалгасан” гэдэг үг хэллэг огтхон ч байхгүй атал, эсрэг харшийн хэлбэрээр нь санааг уран хурц гаргахын үүднээс “тасаг Бодалын дотоод орон”, “тагтат Лхасын гадаад байшин” хоёрын, хоёр эрс тэс ялгаатай орон орчныг “тарнийг бясалгах”, “тачаалыг бясалгах” хоёрын хоёр эсрэг тэсрэг ялгаатай үйл үйлдвэрийг нэгэн ламын явдал дээр зангидснаараа зохиолчийн битүү далд санааг орчуулгынхаа уран чадвараар улам бүр ил нут болгон нөхөж гаргасан байна” гэж онож дүгнэсэн байна. Ерөөс Цанъянжамцын энэ дуулал бүхэлдээ шахам арга билгийн шүтэлцээ, өнөөгийнхөөр хэлбэл эсрэг тэсрэгийн нэгдэл, бүр хар үгээр хэлбэл болох болохгүйн сүлжилдээн дээр цогцолсон юм. Энэ л арга билгийн шүтэлцээний онцлогийг дуун хөрвүүлэгч орчуулгадаа гаргах учиртай байсан. Орчуулгач

гаргаж үнэхээр чадсныг судлаач ажиглан тэмдэглэсэн байна. Үүнийг улам бататгах үүднээс

The lama's face which I try to meditate upon

Does not appear in my mind

The lover's face which I do not meditate

Appears in my mind clear and distinct...

Залбирах ёстой багшийн царай

Зальхай сэтгэлд бүрэлзээд байна

Залбирах ёсгүй бүсгүйн царай

Заавал сэтгэл дүрэлзээд байна...

Энэ орчуулгаас бясалгаж залбирах ёстой ёсгүйн туйлыг лам бүсгүй хоёроор угшуулсан уран чадал ургаж гарсан байна гэж хэлж болно. Чингэхдээ “ёстой”, “ёсгүй”, “багшийн”, “бүсгүйн”, “бүрэлзээд”, “дүрэлзээд” гэж авиа ижилсүүлэн, дотоод холбоцоор цохилттой болгох, “царай”, “царай”, “байна”, “байна” гэж сүүл сөөлжүүлэн холбох, “залбирах”, “зальхай”, “залбирах”, “заавал” гэж толгой холбох зэрэг монгол шүлгийн айзам үүсгэх хэд хэдэн аргыг давхар хэрэглэсэн байна.

Миний бие энд нэгэнт яруу найргийн сэтгэлийг хөдөлгөх чадварыг орчуулгад буулгах тухай ярьж байгаа болохоор Пушкиний “Омтгойрон, гудамжны үймээнд явавч” шүлгийн авианы давталтын тухай дурдмаар санагдаад болдоггүй. Энэ тухайтад “Орчуулгын санг уудлах” номонд ч, мөн Дамдинсүрэнгийн 95 насны ойгоор тавьсан “нэгэн шүлгийн орчуулганд хийсэн ажилглалт” илтгэлд ч дурдаж байсан. Чухамхүү энэ шүлгийн хөгжмийг Дамдинсүрэн хэрхэн буулгасан бэ? Шүлгийн хөгжим нь юунд байсан вэ. Оросын нэрт орчуулагч, орчуулгын онолч К.Чуковский уг шүлгийн хөгжмийг “у” “ю” авиаг давтсанд байна гэж үзжээ. Эдгээр авиаг орос хүмүүс “тунигийн авиа” (тухайлбал, Ломоносов) гэж нэрлэх нь бий.

Шүлгийн нэгдүгээр бадгийг сийрүүлбэл:

Брожу ли я вдоль улиц шумных /у-3/

Вхожу ль во многолюдный храм /у, ю-2/

Сижу ль меж юношей безумных /у, ю, у-3/

Я передаюсь моим мечтам /ю-1/

Чуковский бичихдээ: “нэг испани яруу найрагч Пушкиний энэ шүлгийг эх хэлээрээ орчуулжээ гэж бодъё. Шүлгийн хэлбэр агуулгатайгаа салшгүй холбоотой байдаг учир орчуулагч орчуулгадаа авианы энэ давталтыг гаргах үүрэгтэй болно. Гэтэл испани хэлэнд орос хэлнийх шиг “жу” (брожу, вхожу, сижу) авиагаар төгссөн үйл үг байхгүй юм. Испани хэлэнд безумный, многолюдный, шумный гэсэн үгсийн алинд нь ч ийм авиа байхгүй. Иймээс орчуулагч яруу найрагч яаж ч оролдлоо гээд бүтэлэй юм болохгүй. Санаанд багтамгүй юм болоод орчуулагч энэ хөгжмийг гаргаж чаддаг юм аа гэсэн испани хүний чихэнд “у” авиа орос хүнийхээс огт өөрөөр сонсогддог учир орчуулга нь төдий л дүйж бас чадахгүй юм” гэжээ. Тэгвэл монгол хэлэнд?! Сонин нь, гуних, гутрах, гутах, уйтгарлах, уйлах, ухилах, уйдах гээд сэтгэлийн

хөдөлгөөний саар талыг заасан нэлээд үгс “у” авиатай байх юм. Гэвч Дамдинсүрэнгийн орчуулга ямар болж вэ?

Омтгойрон гудамжны үймээнд явавч /у, ү-2/

Олны хуралдсан сүмд оровч /у, ү-2/

Ойворгон зулуучуудын дунд суувч /у-4/

Осолдохгүй нэгэн зүйлд санааширна /у, ү-2/

Орос хэлний “у” авиа монгол хэлний “у”, “ү” хоёр авианы дундурхи нэгэн авиагаар дуудагддаг, монгол хэлний энэ хоёр авианы дуудлага орос “у” авианы дуудлагад аль нэг хэмжээгээр ордог гэж тоймлоод уул хоёр авиа орчуулгад ямар байдалтай орсныг бэлхнээ ажиглаж болно. Одоо бидний харж байгаа орос үсгээр бол орос шүлэгт нийт “у”, “ю” авиа 39, орчуулгад “у”, “ү” авиа 44 орсон байна. Дамдинсүрэн энэ шүлгийг монгол бичгээр орчуулсан болов уу гэж бодож байгаа юм. Тухайлахад “Үүл” шүлгийг монгол бичгээр орчуулж, “Шинэ толь”-ийн 1937 оны 2-рт нийтлүүлсэн байна. Хэрэв уг шүлгийг монгол бичгээр орчуулсан бол байдал бүр өөр болно.

.....

.....

.....

.....

Ухаа нь, энэ бадгийн эхний мөрөнд “у”, “ү” авиа 7, хоёрдугаар мөрөнд 5, гуравдугаар мөрөнд 7, эцсийн мөрөнд 4 орсон байх жишээтэй.

Тэр байтугай испани хэлтний яагаад ч буулгаж үл чадах “жу”-г Дамдинсүрэн эрхбиш төстэй “чу” авиагаар гаргасан нь дээрхээс харагдаж байна. Дамдинсүрэн авиа давтахыг орчуулгааа хөгжимлөг, эгшиглэнтэй болгох гол аргын нэг гэж үзэж байсан юм. Тэр тухайгаа бичихдээ: “...С.Маршакийн “муурын байшин”-г орчуулахдаа...уг эхдээ байхгүй шүлгийн зарим чимгийг нэмж хэрэглэсэн удаа бий. Энэ бол шүлгийн мөрний доторхи үгийн үе давталт болно. Жишээ нь:

Урт сахалт ухна гуай

Хурц эвэрт эхнэртэйгээ

Улсын түрүүнд ирээд

Суудлын түрүүнд суулаа

Үүний доторхи “урт сахалт”, “хурц эвэрт”, “улсын түрүүнд”, “суудлын түрүүнд” гэсэн нь мөрний доторх үе давталт болно” гэжээ.

Тэгвээс оросыг нь сонирхуулья.

К богатой кошке гость пришел

Известный в городе козел

С женой седой и строгой

Козою длиннорогой

Энэ бадагт үнэхээр авианы давталт байна. Ийм жишээ гэвэл

Ставенке резные

Окна расписные...

Орчуулга нь:

Эрээн мяраан цонхтой

*Эрэвгэр сэрэвгэр хайстай...*Авиа ижилсүүлэх аргаар шүлэглэн орчуулсан ийм жишээ олон тул тэр бүхнийг дурдалгүйгээр харин Маршакийн энэ зохиолд амьтны дуугарах дууг дуурайлгаж авиа давтсан газар нэлээд буйг хэрхэн буулгасныг сонирхуулъя.

Тухайлбал:

М-м-моё почтенье кошка

Пром-м-мокли м-мы немножко гэж ямааны майлах авиаг дуурайлгажээ. Тэгвэл Дамдинсүрэн

М-муур эгч гуай м-минь

М-муухай бороонд дайрагдлаа гэж мөн л ямааны майлах дууг дуурайлгасан байна.

Ах, куда ты удались?

Кукареку! Куд-куда?

Энд оросоор тахианы дуугарахыг *кудахтатъ* гэж хэлдгээс үүсгэн куд-куда гэдэг авиа давтан наадсан нь харагдаж байна. Тэгвэл Дамдинсүрэн

Горьдлого байна уу, го го го

Голоод явчихав уу, го го го гэж тэр давталтыг буулгасан байна.

Мяу-мяу! Ночь спустилась

Блещет первая звезда гэсэн муурын авиаг

Орой шөнө болоход мяо мяо

Од мичид түгэхэд мяо мяо гэх зэргээр орчуулсан байна.

Дамдинсүрэн “Миний орос хэлнээс орчуулсан бүх бүтээл дотроос Маршакийн “муурын байшин” овоо болсон гэж хувьдаа боддог. Монгол орчуулга нь уг зохиолынхоо орос эхтэй бүх талаараа таарч тохирч байгаа юм”// гэж нэг бичсэн бол дээр өгүүснээр “уг эхэд байхгүй шүлгийн зарим чимгийг нэмсэн”-ээ эргээд хүлээсэн байдаг. Зөвхөн нэмээд ч зогсоогүй хассан зүйл ч байгааг энэ хэдэн жишээнээс үзэж болно. Нэмсэн тухайтад Дамдинсүрэнгийн өөрийнх нь хэлсэн дээр “Горьдлого байна уу, голоод явчихав уу” зэрэг үг нэмэн үйлдснийг цухас дурдаад хасан үйлдсэнийг нь бас өгүүлсү. “К богатой кошке гость пришел Известный в городе...”, “седой и строгой козой” гэсэн үгс ор тас орхигджээ. “Мэргэдгарахын оронд” “Зарим дур түвд хэлний ёсоор орчуулбаас монголүсэг дүр асар илүү үлдэж, утгын хувийг халхлах мэт ч олон буйн тул түүн дүр ину утга дур гэм үл болохуй бээр үгсийг огоорч болох бөгөөд зарим үе дүр үгсийг өчүүхэн эс нэмбээс утгын чадал үл бүрдэх мэт ч ушбуйн тул түүний утгыг тодорхойлох дур туст...үг өчүүхэн нэмэж орчуулагдахуй” гэж өгүүлсэн нь буй. Ухаа нь, энд “первая звезда” гэдэг үгийн *первая* гэдгийг хасчээ. Гэтэл энэ үгийн утгыг монгол “түгэх” гэдэг үгэнд шингээчихсэн байгаа юм. Ийнхүү шүлэглэх урлахын үүднээс утгыг шингээх аргыг нэлээд хэрэглэсэн нь харагддаг. “Алтан загасны үлгэрт”-г

Гучин жил тэнээж

Дөчин жил суув гэсэн өгүүлбэр буй. Нэг судлаач (хэнийг би санахгүй байна) Дамдинсүрэнгээс “энэ чинь нийлээд далан жил болчихож байгаа биш үү?”

гэж асуухад өөдөөс нь “гучин жил чинь дөчдөө багтчихаж байгаа юм аа” гэж жогтойхон хариулсан гэдэг. Ийнхүү Дамдинсүрэн “МГО”-нд заасан нэмэх, огоорох зарчим буюу өнөөгийн нэр томъёогоор нэмж хасах зарчмыг бүтээлчээр хэрэглэж байсны жишээ юм. Дамдинсүрэн дуртайяа уг эхийн үгсийг хасаж байсан бус чухамхүү шүлэглэхэд нь саад болоод байсан бөгөөд утганд гэм үл болох үгийг хасаж, утга тодруулах үүднээс бас нэмж байсан бнщайна. “Эхээс холдох тусам эхэд ойртоно” гэж Гоголийн хэлсэн үг бий. Жишээлбэл,

Горьдлого байна уу го го го

Голоод явчихав уу го го го гэдэг нь эхээс нэлээд холдсон мэт үзэгдэнэ. Гэвч онгироо азарган тахианы араншинг үүнээс илүү гаргана гэдэг хэцүү. Ингэснээрээ харин ч эхдээ ойртож байгаа юм.

Гадаадын орчуулгын онолчид “эрчмээр нь дүйлгэх” /америк Ю.Найда/, “үүргээр нь дүйлгэх” /орос А.Швейцар/ гэсэн хоёр нэр томъёо гаргаж ирсэн билээ. Тэд уг нэр томъёогоо тайлбарлахдаа, эх хэл дээр байгаа зохиолыг хүн уншаад инээж байвал орчуулгыг уншсан хүн мөн л инээж байх, эх хэл дээр байгаа зохиолыг хүн уншаад уйлж байвал орчуулгыг уншсан хүн мөн л уйлж байх учиртай гэжээ. Өөрөөр хэлбэл тэр зохиолын уншигчийн сэтгэлийг хөдөлгөх эрчимийг нь, үүргийг нь дүйлгэнэ гэсэн үг. Тэгвэл Дамдинсүрэн “Алтан загасны үлгэр”-ийг орчуулсан тухайгй бичихдээ: “Анх удаа яг үг утгыг буулгаж орчуулаад, таньдаг хэдэн хүнд уншиж өгөв. Гэвч тэр орчуулга сонсогчдын сонирхлыг татаж чадахгүй, тэдний ухаан сэтгэлд буухгүй байх шиг санагдлаа. Тэгэхлээр нь энэ орчуулганд нэг дутагдал байна гэж мэдлээ. Ямар дутагдал байна байна вэ гэвэл би Пушкиний зохиолын уг утгыг орчуулсан боловч уран чадварыг монгол хэлэнд буулгаж чадсангүй. Тийм учраас сонсогчдын сэтгэлийг татаж чадахгүй байна гэж ойлголоо...А.С.Пушкиний зохиолыг орос хэлэн дээр уншихад ямар шиг уран сайхан сонсогддог вэ, мөн тэрчлэн монгол хэлэн дээр уншихад тийм уран сайхан сонсогдохоор хийх хэрэгтэй гэж шийдлээ...” гэжээ. Миний бие хоёр жилийн өмнө “Монгол шүлгийн айзам үүсгүүрийг орчуулгын онолын үүднээс тодорхойлох оролдлого” гэсэн бяцхан илтгэлдээ: “Орчуулгын онолч, шүлэг судлаач нар өргөлтгүй шүлгийг өргөлттэй болгох гэж үйлээ үеж, монгол шүлгээ европын хэлний “прокрустын ор”-онд тааруулах гэж тамаа цайж байсанд орвол монгол шүлгийн айзам үүсгэдэг, дээр өгүүлсэнчилэн, үеийн тоог тэнцүүлэх, улмаар толгой холбох, сүүл холбох, авиа ижилсүүлэх, эн зэрэгцүүлэх, хөгжмийг буулгах, өгүүлбэр зүйн уран маягийг гаргах гээд өдий төдий аргыг судалж, орчуулагчид нь энэ л аргаар шүлгээ орчуулж байвал монголын яруу найраг гадаадын сайхан шүлэг найргаар баяжихсандаа. Өөрөөр хэлбэл монгол яруу найргийг саванд нь, дорно дахины ай саванд авч үзье ээ” гэж бичсэн билээ. Монгол хэл өргөлтгүй, иймээс монгол шүлэг өргөлтөт шүлэг байж таарахгүй гэдгийг олон мэргэдийн айлдснаас санаа аван урьд хэд хэдэн удаа (“Орчуулгын санг уудлахад”, “Монгол шүлгийн айзам үүсгүүрийг орчуулгын онолын үүднээс тодорхойлох оролдлого” зэрэг) дурдсан тул энд давтан нуршихыг цээрэллээ. Дамдинсүрэн ч Пушкиний шүлгийн өргөлтийг буулгах тухайтад ганц үг дурссангүй. Харин “Монгол

өнөөгийн одоогийн шүлэг их төлөв эхнээс адаг хүртэл нэг хэмжээгээр зохиогдоно” гэх буюу “Миний санахад орос шүлгийн урлах бүх арга техникийг хэрэглэж бичсэн Маршакийн шүлгийг монголоор орчуулахдаа монгол шүлгийн урлах бүх арга техникийг хэрэглэх нь зүйтэй гэж үзэв” // гэж бичсэн нь буй. Иймд монгол шүлгийг доно дахины ай саванд үзэх нь зүйтэй гэсэн молхи миний санаа зөв гэж бодох боллоо. Энэ бол дээр өгүүлсэн “эрчмээр нь дүйлгэх”, “үүргээр дүйлгэх” үзэл баримтлал мөн байна.

Илтгэлийнхээ эхэнд “алтан бөлзөг зүүсэн арван мойног хуруу”-ны бадгийг дурдаад орхисон. Дамдинсүрэн бичихдээ: “Алтан бөлзөг зүүсэн эмгэний гарын тухай Пушкин бичсэн байхад би

Алтан бөлзөг зүүсэн

Арван мойног хуруу гэж “мойног хуруу”-г нэмээд оруулчихсан байгаа юм” гэж өөрөө мэдэлгүй оруулчихсан байснаар бичжээ. Аливаа зохиолыг онгодоор бичдэг байх. Энэ үлгэрийг Дамдинсүрэн онгодоор орчуулсан нь мэдээж. Чингэхлээр өөрөө мэдэлгүй шүлэглэсэн байх нь.

Ингэж нэмэхийг нэмж, хасахыг хасаж шүлэглэх нь “сайн уу, муу юу” гэж асууваас сайн муу гэж эрс тууштай хариулж чадахгүй гэж өөрөө даруухан бичсэн нь бий. Тэгвэл “алтан бөлзөг зүүсэн арван мойног хуруу” нь ханаж цагдаггүй, харгис дээрэнгүй эмгэнийг нүдэнд үзэгдтэл, чихэнд сонсогдтол дүрслэхэд гайхалтай тус болжээ гэж нэг уншигчийнх нь хувьд миний бие бахдан хэлмээр байна. Ийнхүү үүргээр дүйлгэж чадсанд л дуун хөрвүүлэгчийн, яруу найрагчийн билиг танхай нь оршном бус уу. Ийм үзэлтийг манай эртний орчуулагчид ч баримталж байсан байна. Тухайлбал, “Үзье гэвэл “Үлгэрийн далай”, сонсьё гэвэл “Субашид”, уйлья гэвэл “Ушаандар”, инээе гэвэл “Ил Данди”, уярая гэвэл “Саран хөхөө”-г унш” гэж ухаант түмэн маань ам дамжуулан шагшсаар иржээ. Ингэхлээр Ушаандарыг уйлахуйц, Ил Дандийг инээхүйц, Саран хөхөөний туужийг уярахуйц, Субашидыг сонсголон яруу дуун хөрвүүлсэн нь илт байна. Өөрөөр хэлбэл, инээдийг инээдээр, уйтгарыг уйтгараар нь орчуулж чадаж байсан байна.

Хүмүүний сэтгэлийг хөдөлгөн эс чадваас

Хөнгөн бийрийг хөшиж юу хиймуй гэж алдарт романч Инжинашийн дуун алдсныг ч дурсмаар байна аа. Энэ аугаа дуун хөрвүүлэгч, дуун туурвигч нарынхаа шийрийг хатаасан Дамдинсүрэнгийн “сэтгэлийг хөдөлгөх чадлыг орчуулах” үзлийг “арван мойног хуруу” нэмэгдсэн паянгаар дамжуулан өгүүлэхэд ийм байна. Тэрвээр уг үзэлтийг товойлгон тавиад зорьсондоо хүрч байсныг батлах гэж энд молхи би оролдлоо. Батлан чадаагүй аваас өршөөх ажааму.

Анхааран чагнасанд баярлалаа.

Ашигласан ном зохиол

1. Ц.Дамдинсүрэн. **Намтрын хуудсаас**. Эмхэтгэсэн Р.Отгонбаатар. 1990
2. Ц.Дамдинсүрэн. **Түүвэр зохиол**. Эмхтгэсэн Д.Цэдэв. 1969
3. Ц.Дамдинсүрэн. **Олег цэцний орчуулгын тайлбар**. “Орчуулах эрдэм” эмхтгэл. Ред. Д.Цэдэв. 1972
4. **Мэргэд гарахын орон**. /Монгол бичгээр/ Үндэсний хэвлэлийн хороо. 1988
5. Цаньян Джамцо. **Песни, приятные для слуха. Издание текста, перевод с тибетского, исследование и комментарий Л.С.Савицкого**. М., 1983
6. Tshan'yang Gya'tso. **Love Songs**. Татуулж авсан эх.
7. А.С.Пушкин. **Сказки**. М., 2006
8. Лермонтов. **Собрание сочинения в четырех томах**. Л., 1979
9. С.Маршак. **Сказки, песни, загадки**. М., 1957
10. Л.Хүрэлбаатар. **Доно дахины яруу найргийн монгол орчуулгын уламжлал**. “Яруу найргийн орчуулгын түлхүүр” эмхэтгэл, 2006
11. Г.Аким. **Монгол шүлгийн айзам үүсгүүрийг орчуулгын онолын үүднээс тодорхойлох оролдлого**. “Яруу найргийн орчуулгын түлхүүр” эмхэтгэл. 2006
12. Ю.А.Найда. **К науке переводить. Вопросы теории перевода в заобужной лингвистике**. 1978